

בעקבות רבי חנינא בן תרדיון

פתיחה

לאחר הסוגיות באיסור המכירה לגויים בימי אידיהם, עוברת הגמרא מן הדיון ההלכתי לטובת מספר אגדות (ז:ז). לאחר מספר אגדות העוסקות בענייני זנות והחובה ליצור חיץ ולהתרחק מהם, הגמרא מביאה סדרת סיפורים על רבי חנינא בן תרדיון. גם בסיפורים אלו אנו עומדים על הקשר והיחס שבין היושבים בארץ ובין השלטון הרומאי. גם כאן השאלה העומדת על הפרק היא עד כמה עלינו לשלב איתם ידיים או שמא לעמוד על השוני והריחוק מהם.

בש"ס אין אנו מוצאים הרבה מובאות בשמו של רבי חנינא בן תרדיון, אך דמותו כמקדש השם נחקקה בתרבות היהודית¹. מסיפורים אלו נלמדו הלכות רבות, וניתן ללמוד מהם הרבה הנהגות ודברי הגות.

את הסיפורים המובאים בגמרא, ניתן לחלק בצורה גסה למספר תתי סיפורים, לפי הסדר הבא:

- הדו שיח שבין רבי יוסי בן קיסמא ורבי חנינא בן תרדיון.
- הדיון שבין ר' אלעזר בן פרטא ורבי חנינא בן תרדיון לאחר שנתפסו על ידי הרומאים.
- הסיפור על הבלבול שהיה לרבי חנינא בן תרדיון בין מעות צדקה ומעות פורים.
- משפטו של רבי חנינא בן תרדיון והעונש שהוטל עליו ועל משפחתו. סיפור הוצאתו להורג ומעשה הקלצטונירי.
- הצלת בתו של רבי חנינא בן תרדיון על ידי רבי מאיר ומעשה דברוריא.

בשיעור השבוע נעיין בסיפורים אלו וננסה להרחיב את הדיבור בנוגע לרקע שלהם, ההלכות והעקרונות שניתן ללמוד מהם².

מרידה או הסכמה?

רבי חנינא בן תרדיון חי בתקופת מרד בר כוכבא ולאחר מכן בזמן גזירות השמד של אדריאנוס. גזירות אלו היו בתקופה שלאחר מרד בר כוכבא ונפילת ביתר, ומטרתם הייתה ביטול היהדות והמצוות הבסיסיות שבה. בדיון הראשון, בין רבי

חנינא בן תרדיון ור' יוסי בן קיסמא אנו מוצאים את השאלה העקרונית שעמדה בפני החכמים בעת ההיא:

"תנו רבנן: כשחלה רבי יוסי בן קיסמא, הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו. אמר לו: חנינא אחי, אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכה? שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו, והרגה את חסידיו ואבדה את טוביו, ועדיין היא קיימת, ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר מונח לך בחיקך! אמר לו: מן השמים ירחמו. אמר לו: אני אומר לך דברים של טעם, ואתה אומר לי מן השמים ירחמו, תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש!"(יח.).

רבי חנינא בן תרדיון ממשיך את דרכו של ר' עקיבא שתמך במרד בר כוכבא, והוא פועל בצורה אקטיבית כנגד הרומאים³. לעומתו, ר' יוסי מייצג גישה שונה בהתייחסות אל הרומאים, הוא אמנם לא מחבב את הרומאים ואת מעשיהם, אך הוא אינו מוכן לקבל את גישתו של ר"ע. ר' יוסי תומך בגישה האומרת כי אין לנו לעשות מעשה, אלא יש לחכות לביאת המשיח ולגאולה מתקופה קשה זו⁴. גישה זו מזכירה לנו את הגישה המרכזית שהייתה ביהדות בימי הגלות הארוכים, ושורשה כבר בתקופת אדריאנוס.

שאלה עקרונית זו עולה בהרבה הקשרים וסיפורים בהיסטוריה היהודית:

כבר בספר בראשית אנו פוגשים את דמותו של יעקב הנמנע מהעיוותים ומחפש את השלום והשלווה⁵. לעומת זאת בניו-שמעון ולוי, סברו שיש לקום ולעשות מעשה ולא ניתן לשבת ולשתוק לאחר מעשה דינה.

כך גם בהמשך תולדות עם ישראל, עוד לפני כניסתו לארץ ישראל אנו מוצאים כי בני אפרים מיהרו וניסו לקרב את הקץ ולצאת ממצרים לפני הזמן. במדרשים אנו מוצאים שני כיוונים שונים בהתייחסות למעשי בני אפרים- האם יש כאן אי שמירה על התורה, או שמא הקב"ה רואה בעין חיובית את הניסיון הזה למרות שלא צלח⁶.

סיפורו של ר' יוחנן בן זכאי שהציל את יבנה וחכמיה מפורסם מאוד ומהווה את היסוד לגישה היותר 'פרקטית'. אך גם על דבריו, מעיר ר' עקיבא שהיה צורך לנסות להציל את ירושלים. האם היה צורך למרוד או להידבר? האם הצלה מועטת זו

3 רואה במסכת שמחות ח,ט את הספדו של רבי חנינא בן תרדיון לאחר מותו של ר"ע.

4 מדבר ר' יוסי בגמרא בסנהדרין (צח). עולה שגם הוא חיכה למפלאת של הרומאים, אך לצורך כך הוא חיכה לנצחון הפרתים בבבל (מדי) ולאור כך לשינויים שיחולו בארץ ישראל בנפילת הרומאים.

5 כך במאבקים עם עשיו- קניית הבכורה, גניבת הברכות והמפגש בכניסה לארץ. בריחה מלספר ללבן כי ברצונו לעזוב, ושתיקה בסיפור דינה.

6 השווה בין דברי מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דויהי בשלח פתיחתא ובין שמות רבה (וילנא) פרשה כ.

1 רבי חנינא בן תרדיון הוא אחד מעשרת הרוגי מלכות, וכפי שאנו אומרים בפיטות בתפילת מוסף ביום הכיפורים- "צוה להוציא רבי חנינא בן תרדיון מבית אולמו, ובחבלי זמורות שרפו גלמו, וספוגין של צמר שמו על לבו לעכב עצמו, וכשנסתלקו, מיד נשרף וספר תורה עמו".

2 לפני קריאת השיעור, מומלץ ללמוד את דברי הגמרא מדף יז: (יח"ר כשנתפסו) עד דף יח: (בנקודתיים). בכל מקרה, השיעור מובנה בצורה המאפשרת הבנה גם למי שלא עיין בדברי הגמרא בפנים. חלק מהדיונים המופיעים בשיעור זה, מבוססים על דברים שהובאו בספריו של הרב בנימין לאו 'חכמים' כרך שני ושלישי.

ואחותו קראה עליו המקרא הזה: 'ערב לאיש לחם שקר ואחר ימלא פיהו חצץ'" (מסכת שמחות יב,ג).

כל המשפחה מתנערת ממעשיו ואינו מוכנה לקבל את שיתוף הפעולה עם הרומאים. גם האישה והבת שלאחר מכן יקבלו עליהם את צידוק הדין בזמן העונש, אינן מוכנות לקבל שיתוף פעולה עם הרומאים.

איך זוכים בעולם הבא

אחד הנושאים שחוזרים לכל אורך הסיפורים היא השאלה מיהו הזכאי להגיע לעולם הבא? שאלה זו שאל רבי חנינא בן תרדיון את ר' יוסי בן קיסמא, ולאחר מכן הוא גם דן בה עם ר"א בן פרטא. שאלה זו עולה גם בסוגיה בדף הקודם בנוגע לר' אלעזר בן דורדיא ובהמשך הסוגיה לגבי הקלצטוניר⁹.

מדוע חושש רבי חנינא בן תרדיון האם הוא יגיע לעולם הבא? אומרת הגמרא:

"...עליו לשריפה, שהיה הוגה את השם באותיותיו. והיכי עבד הכי? והתנן, אלו שאין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תורה מן השמים, ואין תחיית המתים מן התורה; אבא שאול אומר: אף ההוגה את השם באותיותיו! להתלמד עבד, כדתינא: לא תלמד לעשות - אבל אתה למד להבין ולהורות. אלא מאי טעמא אענש? משום הוגה את השם בפרהסיא" (יח).

ברור כי ר' חנינא בן תרדיון הכיר את האיסור הזה, ואם כן מדוע הוא עשה זאת? הגמרא מציינת כי הוא עשה זאת להתלמד ובהרהסיא. נראה כי מעשה זה ביטא את הנסיון לקדש שם שמים ברבים כנגד גזירות הרומאים. רבי חנינא בן תרדיון לימד בפרהסיא את שם השם המפורש בשעת השמד, כדי להתריס כנגד גזירת המלכות שגזרה על לימוד תורה. מטרתו הייתה כי על ידי אמירת השם המפורש יפעלו לביטול הגזירה, או שבשעה שמוסרים את נפשם על קידוש השם יקדשו את השם המפורש¹⁰.

רבי חנינא בן תרדיון חשש שהוא לא יזכה לעולם הבא אולם ר' יוסי בן קיסמא מרגיע אותו:

"אמר לו: כלום מעשה בא לידך? אמר לו: מעות של פורים נתחלפו לי במעות של צדקה וחלקתים (רש"י- שהנחתים לסעודת פורים נתחלפו לי, וחלקתים לעניים וסבור הייתי שארנקי של צדקה היא ולא נפרעתי מארנקי של צדקה), אמר לו: אם כן, מחלקך יהי חלקי ומגורלך יהיה גורלי (רש"י- הואיל והיית וותרן בממונך)" (יח).

הסיבה שבזכותה ר' יוסי דן את רבי חנינא בן תרדיון לעולם הבא, מפתיעה במקצת. תלמיד חכם שחרף את נפשו בזמן הגזירות, לימד תורה ברבים ולאחר מכן נרצח על קידוש השם, זוכה לעולם הבא בגלל מעשה הנראה קטן וזניח. ברור שלמרות שהוא לא הקדיש את מרב זמנו לגמילות חסדים (ראה

רצויה או שמא יש להלחם גם אם ניתן להפסיד את כל הקופה?

שאלה זו עמדה גם בימי מרד החשמונאים, בהרבה מקרים בימי השואה⁷, העלייה לארץ, וכפי שהזכרנו גם בימי מרד בר כוכבא. עד היום הדעות חלוקות האם ר"ע צדק ביציאה למרד והאם התוצאות של החורבן העצום מעידות על טעותו⁸. רבי חנינא בן תרדיון סבר שעלינו לעשות מעשה ולקדש שם שמים כנגד רצון הרומאים, ולעומתו ר' יוסי בן קיסמא העדיף לחכות עד יעבור זעם ולא לפתוח במערכה כנגד הרומאים. נראה כי לשאלה זו אין פתרון וגם אין לה תשובה אחידה - לעיתים יש צורך לעשות מעשה ולעיתים שיקולים אחרים גוברים עליהם. השאלה תמיד תשאר פתוחה ונתונה לויכוח בין תפיסות שונות ובין האופי השונה של האנשים.

סופו של ר' יוסי בן קיסמא הוא בכבוד הגדול שחלקו לו, גם על ידי הרומאים בפטירתו. לעומת זאת רבי חנינא בן תרדיון נהרג על קידוש השם דווקא בחזרתם של הרומאים מלוויה זו.

משפחתו של רבי חנינא בן תרדיון

בהמשך הסיפור אנו מוצאים את העונש שהוטל על המשפחה כולה - על רבי חנינא בן תרדיון (שריפה עם הספר), אשתו (הריגה) ובתו (לישב בקובה של זונות). כבר ר' יוסי בן קיסמא צפה את העונש הזה והזהיר אותו מכך, והוא לא ידע זאת מרוח הקודש אלא מהעובדה שזה היה החוק של הרומאים. מדובר על העונש שנקבע ובוצע על פי חוק למקרים של "עבירות" אלו, והכל במסווה של מנהג המדינה. אנו מוצאים כאן משפט שמסתתר מאחורי העמדה של חוק ואמת אך יסודו מושתת על רצח וחוסר מוסריות.

המשפחה כולה תומכת בגישתו של אבי המשפחה ומתנגדת לשלטון הרומאי. לעומת זאת בנו יצא לתרבות רעה ולאחר מכן שיתף פעולה עם השלטונות. במעמד הלוויה אנו מוצאים כי הליסטים מכבדים את הבן רק בגלל אביו, אך כל המשפחה אינה מוכנה לקבל את מעשיו:

"ומעשה בבנו של רבי חנינא בן תרדיון שיצא לתרבות רעה, תפשוהו ליסטין והרגוהו, ונמצא תפוש. לאחר שלשה ימים, נתנוהו בכרכות, והניחוהו על גבי המיטה, והכניסוהו לתוך העיר, והיו מקלסין לפניו בכבודו של אביו, וקרא עליו אביו המקרא הזה: 'זנהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך, ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי, ולא שמעתי בקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני, כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה', וחזר לתחילת המקרא. ואמו קראה עליו המקרא הזה: 'כעס לאביו בן כסיל וממר לילדתו'.

7 דוגמא אחת לשאלה זו ניתן למצוא בספר שנכתב על מו"ר הרב עמיטל-באמונתו - סיפורו של הרב יהודה עמיטל' אלישיב רייכנר, הוצאת ידיעות אחרונות. ראה בעמוד 89 בו מתואר היכוח בין הרב עמיטל ליהושע הגר האם למרוד או להשאר בגטו, ולאחר מכן בעמוד 108 במפגש בין שניהם בגוש עציון לפני קום המדינה.

8 ראה לדוגמא את דברי אריה אלדד בעניין זה- http://www.moledet.org.il/heb/wedo/eldad/mamarim/2004/pulm_us.asp, וגישה שונה ניתן למצוא בספרו של הרב בני לאו- 'כחמים' כך שני.

9 בשני מקרים אלו הם זכו לעולם הבא בזכות מעשה אחד למרות שכל חייהם היו משוקעים בעבירות. דבר זה בניגוד לרבי חנינא בן תרדיון שחי בצדיקות ועדיין חשש לעולם הבא שלו.

10 פירוש זה מובא בתוספתא כפשוטה כפורים פ"ב עמוד 755 הערה 64.

קידוש השם

כפי שכבר הזכרנו מספר פעמים, רבי חנינא בן תרדיון מהווה דמות של מוות על קידוש השם. בסוף ימיו הוא נרצח וספר התורה עימו:

"הביאוהו וכרכוהו בס"ת, והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור, והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו, כדי שלא תצא נשמתו מהרה. אמרה לו בתו: אבא, אראך בכך? אמר לה: אילמלי אני נשרפתי לבדי היה הדבר קשה לי, עכשיו שאני נשרף וס"ת עמי, מי שמבקש עלבונה של ס"ת הוא יבקש עלבוני... אף אתה פתח פ"ך ותכנס [בך] האש! אמר להן: מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו. אמר לו קלצטוניר: רבי, אם אני מרבה בשלהבת ונוטל ספוגין של צמר מעל לבך, אתה מביאני לחיי העולם הבא? אמר לו: הן. השבע לי! נשבע לו. מיד הרבה בשלהבת ונטל ספוגין של צמר מעל לבו, יצאה נשמתו במהרה. אף הוא קפץ ונפל לתוך האור" (יח).

מעשהו של רבי חנינא בן תרדיון מלמדנו מספר עקרונות: מצד אחד רבי חנינא בן תרדיון נכנס למצב של סכנה והוא ידע שעונשו יהיה מיתה. אולם מצד שני, ברגע שהוא כבר היה בתוך האש, הוא סירב לפתוח את פיו ועל ידי כך לקרב את מותו ולקצר את ייסוריו. למרות שהוא ידע שהוא לא יכול לינצל מהמוות הוא אמר שאסור לקרבו. למרות זאת, אם הגוי יעשה זאת אזי זה דבר רצוי והוא אף יזכה בזכות זה לעולם הבא.

תוס' מביאים את דברי ר"ת שמביא גישה שונה מרבי חנינא בן תרדיון שסוברים שבמקרים מסוימים האדם רשאי לחבול בעצמו:

"אור"ת דהיכא שיראים פן יעבירו עובדי כוכבים לעבירה כגון ע"י יסורין שלא יוכל לעמוד בהם אז הוא מצוה לחבל בעצמו. כי ההיא דגיטין (נז:) גבי ילדים שנשבו לקלון שהטילו עצמם לים" (ד"ה ואל יחבל).

גישה זו הייתה מקובלת בקרב חכמי אשכנז, אולם חכמי ספרד (ובייחוד הרמב"ם) לא קיבלו את הגישה הזו, ולשיטתם אין לאדם להחמיר במצוות קידוש השם ולהביא את עצמו לידי מיתה¹³. הריטב"א על הסוגיא מביא את שיטת חכמי אשכנז וכפי שעולה מדבריו הוא עצמו מסתייג מדבריהם. ראשית הדברים הם כמו דברי תוספות, אולם בהמשך הוא כותב:

"ומכאן לומדין לשחוט הנערים בגזירות מפני העברת הדת, ע"כ מצאתי בגליוני התוספות, והם דברים שצריכין תלמוד ועיון גדול, אלא שכבר הורה זקן, ושמענו בשם גדולי צרפת שהתירו כן הלכה למעשה".

13 דברי הרמב"ם מובאים באגרת השמד. דעות נוספות כנגד חכמי אשכנז-האחרונים חיים (מופיע בראש ב"ג ב"מ"ק והובא בבדק הבית בב"י בסימן קנז), ים של שלמה (ב"ק פרק ח סימן נט), כנסת הגדולה ב"ד סימן שמה ושו"ת חיים שאל ח"א סימן מו. לגבי היחס בין הרמב"ם וגישת חכמי אשכנז ראה בספרו של פרופ' רביצקי 'עיונים מיימוניים' פרק 5. עוד על שיטת חכמי אשכנז ראה בספר אסופת המאמרים 'קדושת החיים וחירות הנפש' (בייחוד במאמרו של פרופ' אברהם גרוסמן).

בדף יז:) בסופו של דבר בזכות מעשה זה שנראה לכאורה פעוט, הוא זכה לעולם הבא¹¹.

מעשהו של רבי חנינא בן תרדיון נתפס אצל חכמים כדוגמה ואב-טיפוס ליושר שצריך להיות לכל בעל תפקיד ציבורי שיש לו נגיעה עם ממון. וכך מופיע במסכת כלה:

"הרוצה שיהיו בניו בעלי חכמה ימשמש במעשיו, ר' אליעזר בן יעקב אומר אין תלמיד חכם רשאי למשמש במעשיו וליתן מעותיו לארנקי של צדקה של עמי הארץ, אלא אם כן ממונה עליה כר' חנינא בן תרדיון" (א, כג).

יש לתת כסף לצדקה רק אם האחראי על הקופה הוא ישר כמו רבי חנינא בן תרדיון. דברי המאירי על נושא זה חשובים בכל דור ודאי שבימינו:

"כל שהוא ממונה מחמת הציבור לאי זו גוביינא, הן צדקה הן גוביינא אחרת, צריך להזהר שלא יביא עצמו לידי חשד בכל צד שאפשר לו. אע"פ שהוא נקי מה' יזהר לנקות עצמו מן הבריות..."

כפי שאנו רואים- דווקא בזכות המעשים הקטנים לכאורה, והיום-יומיים, זכה רבי חנינא בן תרדיון לעולם הבא. חז"ל מלמדים אותנו שיש לבחון את מעשה האחר ואת מעשינו באור אחר ולא תמיד מה שנראה גדול יותר הוא גם הדבר שראוי להערכה גדולה יותר, אלא דווקא הדבר הפעוט. וכך כותב הרב פרופ' דניאל הרשקוביץ בביאור מעשה רבי חנינא בן תרדיון:

"מפתח להבנת הענין נמצא במאמר חז"ל: 'אין הקב"ה נותן גדולה לאדם עד שבדקהו בדבר קטן'. גדולותו של אדם אינה נמדדת במעשים הגדולים שהוא עושה אלא דוקא במעשים הקטנים. המעשים הגדולים, מטיבם, יוצרים רושם גדול המקנה לאדם כבוד והערכה, ולכן יתכן ובמניעים לעשותם מעורבים גם שיקולים אנוכיים. לעומת זאת, המעשים הקטנים, אשר אינם מזכים את עושיהם בכל הערכה, הם המבחן האמיתי לגדולותו של אדם. דברים אלה שופכים אור נוסף על דברי הגמרא 'כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו'. ככל שאדם גדול יותר הוא נוטה לעסוק בדברים גדולים ולהזניח את הדברים הקטנים. דא עקא, דוקא בדברים הגדולים רב כחו של היצר, שכן, כאמור, הכבוד וההערכה המגיעים לאדם עלולים להיות מעורבים במערכת שיקוליו"¹².

11 ישנה מחלוקת בין הרמב"ם והמהר"ל בהסבר מעשה זה. לפי הרמב"ם (פיה"ש לסוף מסכת מכות) ממעשה זה אנו לומדים שאדם יכול לזכות בעולם הבא בזכות קיום מצווה אחת בצורה שלמה וראויה. בדרך זו הוא מסביר את דברי התנא- רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות- ועל ידי קיום מצווה אחת מתוך הרבה יכולים לזכות בעולם הבא. לעומת זאת המהר"ל (תפארת ישראל פ"ה) אינו מסכים לפירוש זה ומבין שמעשה החלפת המעות למדו סימן שהוא זכאי לעולם הבא ולא שבזכות זה הוא זכה לעולם הבא. אם כן ישנה מחלוקת כפולה: 1. האם בזכות החלפת המעות זכה רבי חנינא בן תרדיון בעולם הבא. 2. בפירוש הזכות שהקב"ה נתן לנו הרבה מצוות.

ישנם מספר מקורות התומכים בגישתם של חכמי אשכנז כמו בדברי המכילתא דר' ישמעאל מס' דבחדש פרשה ו. כמו כן ישנם דיונים רבים סביב מעשה שאול והאם הוא נידון כמי שמאבד עצמו לדעת. חכמי אשכנז מתמודדים עם דברי רבי חנינא בן תרדיון ומחלקים בין המקרים. וכך כותב הגהות הסמ"ק-

"ואותם קדושים ששחטו עצמם שלא סמך דעתם לעמוד בניסיון - קדושים גמורים הם וראיה משאול. ואין להקשות מר' חנינא בן תרדיון שלא רצה לפתוח פיו ואמר מוטב שיטלנה מי שנתנה וכו' שידוע היה בעצמו שלא יתחלל שם שמים על ידו" (מצוה ג הגהה ז).

שיטת ביניים מופיעה בנימוקי יוסף בסנהדרין:

"וכל היכא דאמרינן יעבור ואל יהרג, אין לו למסור עצמו למיתה על קדושת השם, ואם מסר, הרי זה מתחייב בנפשו. אבל אם הוא אדם גדול וחסידי ירא שמים, ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש השם ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה, כדי שיראו העם וילמדו ליראה את השם לאהבו בכל לבם".

בשו"ת שבות יעקב למד מרבי חנינא בן תרדיון שיש מקרים שראוי שהאדם יחמיר על עצמו ויביא את עצמו למצב של מוות על קידוש השם כמו העקרון הראשון שהזכרנו לעיל. המקרה שמובא בדבריו הוא מאוד קשה וכן ההתייחסות ההלכתית אליו אינה פשוטה:

"שאלה- עיר אחת שגזרו עליהם גזירה להעברת דת שמחויבים להרוג ואל יעבור ומקצתם יכולין לברוח אי מחויבין לברוח כדי להציל נפשם דלא יהא כמאב' עצמם לדעת או נימא דאל יפרשו מן הציבור שמחויבין למסור נפשם על קדוש השם.

תשובה - הנה לכאורה נראה פשוט דאין להם לברוח... הרי להדיא דאפילו היו יכולין להמלט על נפשם אין לברוח ומחויבים למסור נפשם על קידוש השם מק"ו דצפרדעים... ואין למידן מהם למקום אחר דודאי גדול הצלות נפשות אם יכולין לברוח אבל מ"מ אם רוצה להחמיר על עצמו ולמסור נפשו לקדש השם ברבי שממנו ילמדו אחרי' לעשות זכור לטוב ודאי לא מקרי מאבד עצמו לדעת וכדאית' בפ"ק דע"ז דף י"ח גבי רבי חנינא בן תרדיון יע"ש ועיין בי"ד סימ' קנ"ז כנ"ל הקטן יעקב" (ח"ב סימן קו).

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תשס"ט
עורך: אביעד בינשטוק

בית המדרש הוירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il
